Taner Akçam: Kanunların Ruhu ya da Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek

Posted on 25/09/2014

Raphael Lemkin, soykırım kavramını ilk defa olarak, Axis Rule of Occupied Europe kitabında, 1944 yılında tanıttı. Kitap aslında Almanya tarafından işgal edilmiş 17 ayrı devlet ve bölgeye ait, March 13, 1938 to November, 13, 1942 dönemini kapsayan 334 statues, decrees and laws derlemesidir. Hukuk metinlerinin tanıtıldığı bir kitapta, soykırım kavramının anlatılması… Bu bir tesadüf olamaz. Altını tekrar çizmek gerek: Lemkin soykırım kavramını toplu katletme, rape-torture, yakma-yıkma gibi tüm soykırımlarda gözlenen barbarlık gösterileri ile birlikte sunmamaktadır. Kitabın yazımının tamamlandığı 1943 yılında Almanya'nın işlediği cinayetler bilinmiyor değildi. Lemkin, ama kavramını, bu cinayetlerin sıralandığı ve anlatıldığı bir çerçeve içinde sunmak yerine, "normal" telakki edilebilecek bir takım kanun ve kararnameler eşliğinde tanıtmayı tercih etmektedir.

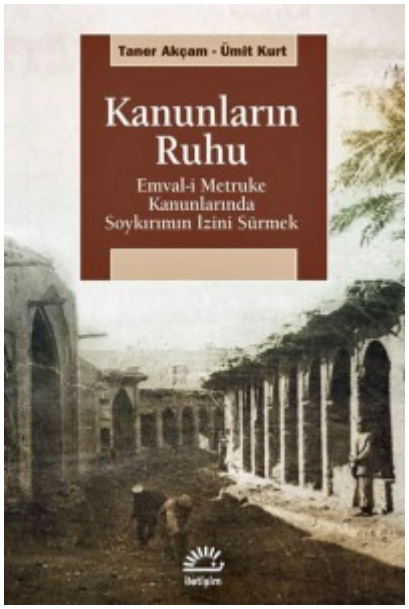

Bu durumun, soykırımı bugünkü algılayışımızla çok uyuştuğu söylenemez. Genel algıya göre soykırım, normal işleyen bir hukuk sisteminin çökmesi, sistemin "normal" yolundan sapmasının bir ürünüdür. Bu bakışa göre, soykırım "medeniyete" ait kurumların işlemez olması ve bunların yerini "barbarlığın" alması anlamına gelir. Lemkin ise sanki bunun tam aksini söylemekte ve soykırımın, normal ve sıradan kabul edilebilecek hukuk metinleri içinde gizli olduğunu anlatmaktadır. Bunu yaparak, bizlere, soykırımın izini sadece insanlık dışı olarak tanımlanabilecek barbarlık gösterilerinde aramayın, onun izini hukuk metinlerinde sürün, der gibidir.

"Hukuk sisteminin içine yerleşmiş bir olgu olarak soykırım", ilginç bir tanım bu. Ve benim buradaki sunumumdaki merkezi tez de bu. Ermeni soykırımının izi, sadece barbarlık gösterilerinde değil, normal ve sıradan hukuk metinlerinde de sürülebilir ve bunu "kanunların ruhunu okumak" olarak adlandırmak istiyorum.

Bilindiği gibi, 1915 yılında Ermeniler sürgün edildiği zaman, geride bıraktıkları malların ne olacağı önemli bir sorun teşkil etti. "Emval-i Metruke" meselesi olarak adlandırılan bu konu, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da önemini korumaya devam etti. Her iki dönemde bu konuda birçok kanun ve kararname çıkartıldı. Ana iddiam odur ki, gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet döneminde çıkartılan bu kanun ve kararnamelerde Ermeni soykırımının izini sürmek mümkündür. Bu kanunlar esas olarak soykırım sürecinin bir parçası, onun yapısal bir unsuru olarak yaratılmış ve uygulamaya konmuşlardır.

Söylemek istediğim, soykırımın sadece fizik imha anlamına gelmediğidir. Hatta daha ileri giderek iddia edebilirim ki, Ermenilerin fiziki olarak imha edilip edilmediklerinin bir ayrıntı gibi durduğu bir olgu ile karşı karşıyayız. Sürgün ve imhalardan çok sayıda Ermeni

kurtulmuş olabilir, önemli olan, onların bir daha doğdukları yerlere, vatanlarına geri dönmelerini engellenmesi ve o yerlerdeki izlerinin tümüyle yok edilmesidir. Hukuk bunun için vardır ve buna uygun olarak yapılmıştır. Bu anlamda soykırım, işleyen normal hukuk sisteminden sapma değil, bizzat hukuk sisteminin de bir ürünüdür ve onun aracılığı ile uygulanmaya konmuştur.

Hukuk, Ermenilerin yaşam koşullarının ekonomik temellerinin ortadan kaldırılmasında ikili bir tarzda kullanılmıştır. Birincisi Ermenilerin geride bıraktıkları malları üzerindeki her türlü tasarrufta bulunma ve işlem yapma hakkı kanunen yasaklanmıştır. İkincisi, mallarının değerlerinin kendilerine ödenmesine ilişkin hiç bir kanun ve yönetmelik çıkartılmamış; yani bu mallar hukuk yoluyla gasp edilmiştir.

Lemkin Axis Rule of Occupied Europe adlı eserinde soykırımı, “a coordinated plan of different actions aiming at the destruction of essential foundations of the life of national groups, with the aim of annihilating the groups themselves”, olarak tanımlar ve “the confiscation of property” bu planlı eylemlerin en önemlilerinden birisi olarak sayar. Ermeni mallarına el konulması, Ermeni soykırımın belki de en ayırt edici özelliklerinden birisi olması itibarıyla, Lemkin’in tanımına verilebilecek örneklerin başında gelir.

Tabloyu tamamlayabilmek için, bir noktanın daha altını çizmek gerek. Her şeyin hukuki bir çerçeveye uygun olması ilkesi kendi içinde bir çelişkiyi de beraberinde getirdi. Ermenilerin tüm mal varlıklarına el koyarken, açıktan “bu mallar veya değerleri sahiplerine geri verilmeyecektir” denmedi, denemedi. Çünkü bu devleti, doğrudan hırsız konumuna düşürürdü. Oysa, Devlet, hırsız değildir, ve vatandaşının malına karşılıksız el koymakla, yani hırsızlıkla suçlanamaz. Bu nedenle, Ermenilerin mallarına el koyma eylemi, bu malların ve/veya değerlerinin sahipleri adına idare edilmesi ve ne zaman olacağı belirsiz olmakla birlikte, asıl sahiplerine iade edilmesi ilkesine göre düzenlendi. Sözünü ettiğim çelişki buradadır: bir taraftan kendisinin hırsız olarak suçlanmasını istemeyen bir devlet vardır ve Emval–i Metruke kanunlarının dilini buna göre ayarlamaktadır ama öbür taraftan aynı

devlet, Ermenilerin varlık temellerini imha ederek, hırsızlığı kurumsallaştırmak ve resmîleştirmek istemektedir. Mevcut hukuk sistemi bu çelişkinin üstüne kurulmuştur.

Hukuk sistemine içsel bu çelişki son derece önemli bir gerilimi ortaya çıkartmıştır. Tüm bir Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde çıkartılan kanunlarda, "Ermenilere malları veya değerlerinin karşılığı kendilerine asla verilmeyecektir", biçiminde tek bir hükme rastlamak mümkün değildir. Söylediğim gibi, tüm bir hukuk sistemi, malların veya değerlerinin asıl sahiplerinin Ermeniler olduğu esasına göre örülmüş ve düzenlenmiştir. Fakat öbür taraftan, aynı hukuk sistemi, hiç bir Ermeni'ye, "tek bir kıymık" bile vermemek esasına uygun olarak kurgulanmıştır. Her nasılsa hayatta kalmış bazı Ermenilerin veya onların varislerinin mallarını veya değerlerini almak istedikleri nadir durumlarda, onların mevcut hukuk sisteminin koridor ve dehlizlerinde nasıl kaybolduklarına ilişkin hikayeleri duymayanımız var mıdır?

Tezimi bir başka biçimde ifade etmek gerekirse: Ermeni mallarına yönelik ortada "kanunsuz" hiç bir uygulama yoktur. Her şey kanunlara uygundur. Gerek Osmanlı Devleti gerekse Cumhuriyet hükümetleri gayrı-kanunu herhangi bir şey yapmamıştır ve hiç kimse onları kanunsuz iş yapmış olmakla suçlayamaz. Ama bu kanunlar soykırım eyleminin esaslı bir parçası, yapısal bir unsurudurlar. Ermeni soykırımı, Ermenilerin fiziki olarak imha edilmelerinin ötesinde, sağ kalsalar bile, kendilerine hiç bir şeyin verilmemesi, varlıklarının ve izlerinin silinmesi amacına uygun olarak düzenlenmiştir. Yani hukuk sistemi, bir halkın varlık temelinin imhasının ana araçlarından birisidir. Ve imha hırsızlığın hukuki kurumsallaşması ile gerçekleşmiştir. Bu anlamda bugünkü Cumhuriyet, kuruluşundaki bu büyük yapım hatasını tamir etmediği müddetçe, rahatlıkla kurumsallaşmış bir soykırım rejimi olarak da tanımlanabilir.

Yukarda sözünü ettiğim, hukuk sisteminde içsel olarak mevcut çelişki ve gerilim bu açında çok önemlidir. Bu da burada ileri süreceğim bir başka tezdir. Ermenilerin mallarını almalarını kesin olarak yasaklayan hiç bir kanun yoktur. Emval–ı Metrukeye ilişkin mevcut

kanun ve kararnamelerin hiçbirisi, Ermenilerin malları üzerindeki tüm haklarını kesin olarak kaybettikleri ve bu malları asla geri alamayacakları tezinin gerekçesi olarak kullanılamaz. Bu yol sadece bir takım hukuk oyunlarıyla tıkanmaya çalışılmıştır, o kadar.

Hatta iddia edilebilir ki, mevcut kanun ve kararnameler, Ermenilerin hala malların asıl sahibi oldukları ve kendilerine geri verilmesinin zorunlu olduğu tezi için temel dayanak olarak da kullanılabilirler. Özellikle Türkiye'nin kurucu belgesi olan Lozan antlaşması başta olmak üzere imzalanmış bazı uluslararası antlaşmalara göre bu durum son derece açıktır.

Zannımca, Türkiye'nin hem içerde hem uluslararası planda, soykırımın inkarı konusunda bu denli saldırgan bir siyaset izlemesinin nedeni de budur. Türkiye devleti bilmektedir ki, Ermenilerin malların geri verilmesini, ulusal ve uluslararası kanunlarla göre değil, saldırganlığı ile engelleyebilir. "Bu mallar Ermenilere ait değildir ve verilmeyecektir" derse, suç işlediğini, hırsızlık yaptığını kabul etmiş olacaktır. "Ermenilerindir", derse o zaman malları veya değerlerini sahiplerine iade etmenin yolunu açmak zorunda kalacaktır. Hırsızlık yüz kızartıcı suçtur ve Türkiye bu suçu işlediğini bildiği için saldırgandır.

Şimdi Emval-ı Metrukeye ilişkin kanun ve kararnamelerde, soykırımın ayak izlerini sürmeye başlayabiliriz.

Kanun ve Kararnamelerin Ana Mantığı:

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Emval–i Metruke kanun ve kararnamelerinin, nasıl soykırımın önemli bir parçası olarak inşa edildiklerini anlamak için, onları üç temel ilkenin ışığında incelemek gerekir. Böylece onların, hem nasıl Ermenilerin imhası doğrultusunda çok önemli bir araç olarak kullanıldıklarını anlayabiliriz hem de ama malların asıl sahiplerinin Ermeniler olduğu gerçeğini inkar edemedikleri için büyük bir çelişkiyi bünyelerinde taşıdıklarını görürüz.

Birinci düzey, Ermenilerin sürgün edildikleri yeni yerlerde hangi esaslara göre yerleştirilecekleri meselesidir. İkinci düzey, Ermenilerin geride kalan mallarının veya değerlerinin kendilerine verilip verilmeyeceği, eğer verilecekse bunun hangi yollarla ve nasıl yapılacağı ile ilgilidir; üçüncü düzey geride kalan malların kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı konusudur. Kanun ve kararnameleri bu üç farklı düzey ışığında ele aldığımızda ilginç bir tablo ile karşılaşırız. Kanun ve kararnamelerde birinci düzey, "Ermenilerin nasıl yerleştirilecekleri" hemen hemen hiç yoktur. Sadece sürgünün ilk başında çıkartılan bir kararnamede yer alan husus, daha sonraki kanun ve kararnamelerde hiç bir biçimde ele alınmaz. İkinci düzey ise, sadece genel bir ilke olarak tekrar edilir, o kadar. Kanun ve kararnamelerde malların gerçek sahiplerinin Ermeniler olduğu ve devletin, bu malları onlar adına işlettiği kabul edilir ama malların asıl sahiplerine ne zaman ve nasıl verileceğinden hiç bir biçimde bahsedilmez. Böyle bir konu yoktur, mevcut değildir.

Bu iki düzeyin yokluğu bize bir şeyi gösterir: İttihatçıların, zihniyet dünyalarında ve pratik politikalarında Ermenilerin yerleştirilmesi ve mallarının karşılığının kendilerine verilmesi gibi bir mesele yoktur. Ermeniler yerlerinden sürüldükleri andan itibaren yok sayılmışlardır. Yok sayılan bir şey için herhangi bir düzenleme yapmak da gereksizdir. Eldeki kanunlar, Ermeni sürgünlerinin amacına ilişkin ileri sürülen resmi tezleri çürütecek en kuvvetli kanıttırlar. Kanunlar, sürgünlerin amacının, Ermenileri yeni bir bölgeye yerleştirmek ve geride kalan mallarının karşılıklarını kendilerine vermek olmadığını ispat eder. Çünkü böyle bir amaç olsaydı, buna uygun kanun ve yönetmelik de olurdu.

Cumhuriyet yöneticileri için de benzer şeyler söylenebilir. Onların zaten birinci düzeye ilişkin, yani "Ermenilerin yeni yerlerine yerleştirilmeleri" gibi bir sorunları yoktu. Ermenilerin çoğu ya imha edilmiş ya da yaşayanlar yeni devletin sınırları dışında kalmıştı. İkinci düzeye ilişkin olarak, çıkartılan kanun ve kararnameler, aynı İttihatçı dönemde olduğu gibi, genel bir ilkeyi tekrar eder. Malların asıl sahipleri Ermenilerdir; mal veya değeri onlara geri verilecektir; ve sadece Ermenilerin yokluğu nedeniyle devlet bu malları veya gelirlerini onlar adına işletmektedir. Ama ortada son derece ciddi bir problem vardır: ya sağ kalan

Ermeniler geri dönmek isterse, ya da kendileri veya öldürülmüş olsun–olmasınlar varisleri malları geri isterse ne olacaktır? Üstelik Lozan başta olmak üzere, imzaladıkları çeşitli antlaşmalarda, malları veya değerlerini Ermenilere geri verme sözü vermişlerdir.

Cumhuriyet döneminin çözmek zorunda olduğu en temel problem budur ve oluşturulan hukuk sisteminin en büyük sınavı ve "*başarısı*" da bu konudadır. İçerde veya dışardaki Ermenilerin, el konulmuş mallarını geri almalarını engellemek amacıyla, tıpkı bir ipek böceğinin kozasını örmesi inceliğinde, tüm detayları düşünülmüş, delikler ve boşluklar ortaya çıktığında yeniden örülmüş mükemmel bir hukuk sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemin en büyük hedefi, Ermenilerin ülkeye topluca veya birey olarak girmelerini ve mallarını istemelerinin önüne set çekmektir. Bunun hukuken imkansız olduğu bazı durumlar söz konusu olmuştur. Bu durum da ise, hukukun dışına çıkmaktan hiç çekinilmemiştir. Yukarda sözünü ettiğim, hukuk sistemi içindeki çelişki ve gerilim en açık biçimde Cumhuriyet dönemi kanun ve kararnamelerinde gözlenir.

Her iki dönemde çıkartılan tüm kanun ve kararnamelerin ortak esas konusu ise, üçüncü düzey olarak tanımladığım sorunla ilgilidir. Geride kalan taşınır-taşınmaz Ermeni malları nasıl kayda geçirilecek; satılacaklarsa nasıl satılacak; eğer dağıtılacaksa, kimlere hangi kurallara göre dağıtılacaktır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kanun ve kararnameleri, bütün ayrıntılarıyla esas olarak bu konuyla uğraşmışlardır. Kanun ve kararnamelerin gösterdiği tek gerçek vardır; devlet, oluşturduğu hukuk sistemi ile Ermenilerin Anadolu'daki varlıklarının maddi temellerini yok etmek istemektedir. İmha hukuk sisteminin içine işlenmiştir. Tüm Confiscation process bir milletin imhasının aracı olarak örgütlenmiş ve düzenlenmiştir.

İlk Kanun ve Kararnameler:

Ermenilerin geride kalan mallarına ne yapılacağına ilişkin ilk adım 30 Mayıs 1915 tarihinde alınmış bir Bakanlar Kurulu kararı ile atılmıştır. 30 Mayıs 1915 tarihli bu karar, aynı gün,

Dahiliye Nezareti İskan–ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından bir 15 maddelik bir nizamname biçiminde ilgili yerlere gönderilmiştir.[1]Gerek Bakanlar Kurulu kararı gerekse 15 Maddelik nizamname, esas olarak yukarda saydığımız birinci ve ikinci düzeylere ilişkindir.

Bakanlar kurulu kararı, genel bir kuralın ilanı biçimindedir ve yeni yerlerine gönderilen Ermenilere daha önce sahip oldukları malî ve ekonomik durumları oranında, emlâk ve arazi dağıtılacağı; muhtaç olanlara, ev inşa edileceği; çiftçilere tohumluk, meslek sahiplerinden ihtiyacı olanlara alet ve edevat dağıtılacağı ilan edilir. Ayrıca, Ermenilerin "ayrıldıkları yerlerde kalan eşya ve mallarının ya da bunların değerlerinin karşılığı kendilerine aynı şekilde" verileceği belirtilir. Yine bunun gibi, gelir getiren "zeytin, dut, bağ ve portakal bahçeleri ile dükkan, fabrika, han ve depo gibi gelir getiren mallarının açık artırma ile satılarak yahut kiralamak suretiyle toplam bedelleri kendilerine verilmek üzere sahipleri adına geçici olarak mal sandıklarına"[2] yatırılacağı söylenir.

15 Maddelik nizamname ise, tümüyle Ermenilerin sürgünü sırasında alınacak tedbirlere ve nasıl yerleştirileceklerine ilişkindir. Ve "iskan edilen her aileye daha önceki iktisadi durumları ve şimdiki ihtiyaçları göz önüne alınarak yeterli miktarda arazi" verileceği tekrar edilmektedir. 15 Maddelik nizamname içinde, geride kalan mallara ne olacağı konusunda hiç bir şey belirtilmez. 30 Mayıs tarihli bu kararname ve nizamnamenin önemi şudur ki, normal olan, açıklanan bu genel ilkelerin hayata geçirilmesi doğrultusunda, bir dizi kanun ve kararnamenin yayınlanmasıdır. İşte bu hiç bir zaman yapılmamıştır. Yoktur. Bunun yerine, kanun ve kararnameler, artık esas olan mesele ile ilgilenmeye başlarlar. Ermenilerin maddi yaşam koşullarının imhası ve bu amaca uygun olarak ekonomik varlıklarına el konulması…

Bu konuda ilk önemli belge 10 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan 34 maddelik yönetmeliktir.[3]Yönetmelik ile geride kalan mallara nasıl el konulacağı ayrıntılı olarak düzenlenir. En önemli husus, 10. Maddedir. Bu madde ile Ermenilerin malları hakkında

vekaletname yoluyla bile olsa, işlem yapma hakkı yasaklanır. Mallar hakkındaki tüm işlemler kurulacak *Emval-i Metruke Komisyonları* (Terkedilmiş Mallar Komisyonu) üzerinden yürütülecektir. Bir diğer önemli kural, taşınır ve taşınmaz malların veya gelirlerinin, gerçek sahipleri adına kayda geçirilecek olmasıdır.

Birinci ve ikinci düzey hakkında yapılacak işlem konusu, 34 madde içinde sadece bir tek bir maddede, (22. madde) ele alınır ve konumuz açısından son derece önemlidir. Çünkü, açık artırma ile satılan veya kiralanan Ermeni mallarından el edilen gelirlerin, "sahipleri adına emaneten mal sandıklarına" bırakılacakları söylendikten sonra, "daha sonra yapılacak duyuruya göre sahiplerine verilecektir", denir.[4]İşte bu duyuru hiç yapılmayacaktır. Çünkü Ermeniler yok sayılacaklar; yerleştirilmeleri ve mallar veya gelirlerinin karşılığının kendilerine verilmesi hususu kanun ve kararnamelerin konusu olmaktan çıkacak, bir daha ele alınmayacaktır.

10 Haziran 1915 yönetmeliği ile başlayan süreci, Ermenilerin maddi yaşam koşullarının ortadan kaldırılması amacına uygun hukuk sisteminin yaratılması süreci olarak da okuyabiliriz. Bu doğrultudaki en önemli adım 26 Eylül 1915 tarihli on bir maddelik kanun ve bu kanunun nasıl uygulanacağına ilişkin 8 Kasım 1915 tarihli, 25 maddelik kararnamedir.[5]Kanun ve kararnamede, birinci ve ikinci düzey sorunlara ilişkin, 30 Mayıs 1915'deki genel ilkenin tekrarı ötesinde hiç bir şey yoktur. Kanunun ikinci maddesinde, malların gelir ve değerlerinden, "tasfiyeden sonra kalacak miktar sahiplerine verilir", ilkesi tekrar edilir.[6] Kararnamenin 17. maddesinde ise, sadece "sahipleri bilinmeyen malların bedelleri(nin)… daha sonra Hükümet tarafından adı geçen köy veya mahalle halkının iskân edildiği mahalle" gönderileceği[7] söylenir, o kadar.

Birinci ve ikinci düzey konusunda, düzenleyici tek bir hüküm bile içermeyen kanun ve kararnamede iki husus çok önemlidir. Birincisi husus, el konulacak mal ve varlıkların kapsam alanının genişletilmiş olmasıdır. Bu üç ayrı şekilde yapılmıştır. A) Ermenilerin sürgünlerinden 15 gün öncesine kadar, mal ve varlıklar üzerinde yaptıkları her türlü işlemin

iptal edilebileceği ilan edilmiştir. B) Ermeni malları üzerine daha önce mahkemelerce alınmış herhangi bir haciz kararı varsa iptal edilmiş ve mallar doğrudan devlete geçmiştir. C) Eğer Ermenilerin başkalarından alacakları varsa, bunların doğrudan devlet tarafından toplanacağı karar altına alınmıştır. Böylece Ermenilerin başka kanallardan alacaklarını tahsis etme imkanı kanun yoluyla kapatılmıştır. İkinci husus, Ermenilerden alacaklı olan yerli ve yabancı kişi ve kuruluşlara alacaklarının verileceği ilan edilmiştir. Önemli olan husus, Ermenilerin alınacak kararlara hukuken itiraz etme kapısının da kapatılmış olmasıdır.

İlgili kanun ve kararnamenin, taşınır ve taşınmaz mallar, bağ, bahçe ve işletmelerin nasıl tasfiye edileceği; alacaklıların, haklarını nasıl tashih edecekleri hususunu son derece detaylı ve titiz olarak düzenlemiş olması dikkat çekicidir. Özellikle 8 Kasım 1915 tarihli kararname, burada ileri sürülen tez açısından son derece önemlidir. İki ayrı bölümden oluşan kararnamede, farklı görevlerle yükümlü Heyet ve Tasfiye Komisyonları ve bunların teşekkül şekilleri; ücretleri dahil çalışma koşulları; farklı bakanlık ve devlet daireleri arasındaki görev ve yetki dağılımları; alacakların borçlarını için yapacakları başvuru için gerekli belgeler; ilgili mahkemelerin safhaları; malların tasfiye sürecinde izlenecek kurallar; tutulacak farklı defterlere ait ayrıntılı hükümler ve defter örnekleri her şey ama her şey son derece ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

Ermenilerin yerleşimleri ve mallarının karşılıklarının kendilerine verilmesini sorun eden bir hükümetin, en azından bunun yarısı kapsamında bile olsa bir kanun ve kararname çıkartması beklenirdi. Anlatmak istediğimiz “yokluk” budur. 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 kanun ve kararnamesi, bir halkın maddi yaşam koşullarının ortadan kaldırılmasının hukuk şaheseri olarak da okunabilir.

İttihat ve Terakki hükümetinin yıkıldığı Ekim 1918’e kadar başka bazı değişiklikler de yapılmıştır ama bu konumuz açısından önemli değildir. 1918’e kadar olan dönem itibarıyla, Ermenilerin varlık koşullarının temelleri tamamıyla yok edildi diyebiliriz. Şimdi asıl sorun, her nasılda hayatta kalmış Ermenilerin geri dönmeleri ve mallarını isteyecek olmalarıdır.

Bunu engellemek görevi de Cumhuriyet hükümetlerine düşecektir. Cumhuriyet döneminde, bir dantel inceliğinde örülen Hukuk sistemi ile, Ermenilerin geri dönmeleri ve malları üzerinde hak iddia etmelerinin önü kesilmeye çalışılmıştır.

İttihatçılardan Cumhuriyete Geçiş Dönemi

İttihatçıların iktidardan düştükleri Ekim 1918 ile yeni Türkiye Hükümetinin el konulmuş Ermeni malları ile ciddi olarak uğraşmaya başladığı 14 Eylül 1922 arasını bir geçiş dönemi olarak telakki etmek mümkündür. Bu geçiş döneminde, İstanbul'daki değişik hükümetler, savaş döneminde Ermenilerin sürgün ve mallarına el konulması konusunda çıkartılan kanunları sırayla iptal ederler. İlk önce, 4 Aralık 1918 tarihinde, savaş döneminde tehcire ilişkin çıkarmış olan geçici kanun Meclisçe Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edilir.[8] Bunu 8 Ocak 1920'de, 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 tarihli kanun ve kararnamelerin iptal edilmesi takip eder. Aslında Ermenilerin geri dönmelerine müsaade ve mallarının iade edilmesi, İttihatçı hükümetin yıkılması ve yerine Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kurulmasıyla hemen başlamıştır. 1918 Ekim'inden itibaren konu hakkında, biri birini takip eden kararnameler çıkartılır ve malların iadesi ile ilgili düzenlemeler yapılarak ve ortaya çıkan sorunlar çözülmeye çalışılır.

Geçiş dönemi boyunca yapılan değişiklikler, iki açıdan kedisinden önceki dönem kanun ve kararnamelerin amacının, Ermenilerin maddi yaşam koşullarını imha etmek olduğunu gösterir. Birincisi, 1918 sonrası geri dönen Ermenilere malları hiç bir ön koşul ileri sürülmeden iade edilmiştir. Oysa 1915'de çıkartılan kanun ve kararnamelerde, Ermenilere, geride bıraktıkları malların karşılıklarının gittikleri yerlerde ödeneceği sözü verilmişti. Eğer, bu ödemeler yapılmış olsaydı, 1918 sonrası sağ kalan Ermeniler döndüklerinde, kendilerine yapılmış ödemeler geri istenirdi. Veya Ermenilere malları veya değerleri verilirken, bu miktarların hesaptan düşürülürdü. Bunların hiç birisinin adının bile anılmamış olması, daha önce malların değerlerinin ödenmesi konusunda hiç bir işlem yapılmamış olduğunun en açık

kanıtıdır.

İkincisi, geçiş döneminde, geri dönen Ermenilerin yerleştirilmesi ve mallarının kendilerine iade edilebilmesi için bölgelere onlarca tamim gönderilmiş, yönetmelikler çıkartılmıştır. Bu, 1918 sonrası Hükümetlerinin geri dönen Ermenileri yerleştirme ve mallarını iade etme gibi politikalarının var olduğunu gösterir. Oysa, yukarda gösterdiğim gibi, 1915-8 döneminde bu konuda hemen hiç bir kanun ve yönetmelik çıkartılmamıştır. İki dönem arasındaki bu kontrast bile 1915-8 döneminde Hükümetin, Ermenilerin yerleştirilmeleri ve mallarının değerlerinin kendilerine verilmesi gibi bir politikasının olmadığını gösterir.

Ara döneme ilişkin eklenebilecek bir başka önemli bilgi 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr antlaşması ve ilgili hükümleridir. Antlaşmanın 144. maddesi konumuzla doğrudan ilgilidir ve Osmanlı Hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli kararnamesi ile paralellik arz eder. Bu maddeye göre Osmanlı hükümeti, 1915 tarihli emval-i metruke kanununun ve bu kanunu tamamlayan diğer hukuki düzenlemelerin haksız ve hükümsüz olduğunu kabul etmektedir.[9] Yine bu madde gereğince, Osmanlı hükümeti 1 Ağustos 1914 tarihinden beri memleketlerinden zorla sürülen Türk olmayan Osmanlı vatandaşlarının (Ermenilerin) memleketlerine ve işlerine geri dönmelerini sağlayacağını resmen taahhüt etmiştir. Ayrıca, el konulmuş taşınır ve taşınmaz mallar, —kimin elinde bulunursa bulunsun—derhal iade edilecektir.[10] Bu amaca uygun olarak, 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra emval-i gayri menkule hakkında yapılmış bütün kanuni işlemler iptal edilecek; malların tazmini Osmanlı hükümeti tarafından yapılacak ve bu tazmin iadenin tehirine bahane olmayacaktır.[11] Görüldüğü gibi, Sevr'de karara bağlanan hususlar, aslında Osmanlı Hükümeti tarafından zaten yürürlüğe konmuş bulunuyordu.

1915-8 dönemi imha sürecinin yaralarını sarmak olarak da telakki edilebilecek bu ara dönem kısa sürecek ve 4 Kasım 1922'de Ankara'da kurulan yeni rejimin İstanbul'u kontrol altına alması ile sona erecektir. Bu tarihi Osmanlı İmparatorluğunun bitiş tarihi olarak da kabul edebiliriz.

Cumhuriyet Dönemini İlk Uygulamaları

Yeni Türkiye Hükümetinin, Ermeni mallarına yönelik olarak yaptığı ilk kapsamlı uygulama, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyi, 14 Eylül 1922 tarihinde iptal etmesidir. İptalin nedeni, Lozan görüşmelerinin başlayacak olmasıdır. Yukarda aktarıldığı gibi, 8 Ocak kararnamesi Ermenilere ait tüm malların veya değerlerinin geri iade edilmesini öngörmektedir ve bu hüküm Türkiye Cumhuriyeti hükümeti için de bağlayıcıdır. Lozan görüşmelerinde Müttefikler, Ankara Hükümetinden, Sevr antlaşması ile de tasdik edilmiş olan bu kararnamenin yükümlülüklerinin yerine getirilmesini isteyebilirlerdi. Oysa, Cumhuriyet Hükümeti, İttihatçı politikaları devam ettirmek ve Ermenilere hiç bir şey vermek istememektedir.

Kanunun kaldırılması için yapılan görüşmelerde Maliye Bakanı, eğer bu madde ortadan kaldırılmaz ise, Müslümanlara dağıtılmış olan Ermeni mallarının geri verilmek zorunda kalınacağının altını çizer. Bakan, Lozan görüşmelerinde, "bugüne kadar tatbik ettiğiniz ahkamı yine tatbik edin, başka şey istemiyoruz", denmesinden korkmaktadır. Bakana göre, yürürlükte olan kararname, Ermeniler bir takım haklar sunmakta, ve "Müslümanların uhdesine geçmiş olan emval ve emlâki derhal, bilâmuhakeme sahip olana" vermektedir. Ve doğacak tüm "maddi ve manevi bütün mesuliyetin maliyeti de" hükümet ödemek zorundadır.[12] Bakana göre bunlar kabul edilecek şeyler değildir, ve kanunun bir an önce yürürlükten kaldırılması "çok mübrem [*zorunlu, kaçınılmaz– inevitable, imperative, indispensible*] ve müstacel [ivedi –*urgent, pressing*] bir husus[dur]."[13]

Kararnamenin niçin iptal edilmesi gerektiği konusundaki en önemli neden, kararnamenin henüz daha Ermenilere ait Emval-i Metrukenin "onda biri"ne uygulanmış olmasıdır. Yani malların onda dokuzu daha sahiplerine geri verilmemiştir. "Fakat bu kararname kanun olarak mevcut oldukça" tatbik etmek mecburidir. Bu nedenle bir an önce ortadan kaldırılması gerekir.[14] Her halde Ermenilerin el konulan mallarının onlara asla geri verilmeyeceği bundan daha açık bir biçimde itiraf edilemez.

TBMM 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyi reddetmekle İttihat ve Terakki döneminde çıkarılan 26 Eylül 1915 tarihli kanun ile 8 Kasım 1915 tarihli nizamnâmeyi de tekrar yürürlüğe koymuş oluyordu. Artık Ermenilerin mallarına el konulmasına ilişkin başlamış ve ama İttihatçıların yenilgisi nedeniyle yarım kalmış sürecin tamamlanmasına devam edilebilirdi.

İlk iş olarak 13 Ekim 1922'de bir kararname yayınlandı ve yeniden yürürlüğe girmiş olan 8 Kasım 1915 tarihli nizamnâmede, dönemin koşullarına uygun bazı değişikliler yapıldı.[15] Teknik bazı ayrıntıları içeren bu değişikliklerden bir tanesi çok önemlidir ve buna genel savaştan önce veya sonra *her ne suretle olursa olsun* seyahat amacıyla yabancı veya işgal edilmiş ülkelere gidip henüz dönmemiş olan kişilerin dönüşüne kadar, taşınır ve taşınmaz malları hükümetçe idare olunacaktır.[16] Böylece hükümetin kontrolüne girecek malların kapsamı 1915 döneminden 1920'lere de kaydırılmış oluyordu.

Artık Türkiye Hükümeti Lozan'a hazırdır.

Cumhuriyeti Bir Kale Gibi Örmek

Emval–i Metruke Kanunlarında Lozan çok önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye, Lozan'a, sürdüğü hiç bir Ermeni'yi geri almamak ve onlara hiç birşey vermemek kuralını esas alarak gitti ama bunu gerçekleştiremedi. Lozan, Ermeni mallarının iade edilmesi konusunda tam bir dönüm noktası oldu ve Türkiye, bireysel düzeyde mallarını isteyenlere verebileceği ilkesini kabul etmek zorunda kaldı. Mesele üç ayrı düzlemde (düzeyde) ele alındı ve tartışıldı. Antlaşmanın maddelerini takip edersek, konu ilk önce vatandaşlık hakları çerçevesinde gündeme geldi. Section II, Nationality bölümünde 30 ve 36. maddeleri ile bazı düzenlemelere gidildi. Buna göre, Osmanlı toprakları üzerinde kurulan devletlerden herhangi birisinin sınırları içinde kalmış kişi, isterse diğer devlete gidebilecek ve oranın vatandaşı olabilecektir. Bu maddeler ile Türkiye sınırları dışında, sağ kalmış Ermenilerin geri dönmeleri imkan dahiline geliyordu.

Konu ikinci olarak, “Mallar, Haklar ve Çıkarlar” başlığı altında anlaşmanın 65 ile 72. maddeleri arasında ele alındı. 65. maddenin 3. paragrafı doğrudan konumuzla ilgilidir. “All property, rights and interests situated in territory detached from the Ottoman Empire under the present Treaty, which, after having been subjected by the Ottoman Government to an exceptional war measure, are now in the hands of the Contracting Power exercising authority over the said territory, and which can be identified, shall be restored to their legitimate owners, in their existing state. The same provision shall apply to immovable property, which may have been liquidated by the Contracting Power exercising authority over the said territory. All other claims between individuals shall be submitted to the competent local courts.”[17] Böylece, Türkiye, savaş sırasında Ermenilerden el konulan malları onlara vermeyi kabul etmiş oluyordu. Ayrıca aynı maddede konuya ilişkin doğabilecek tüm sorunların halledilmesi amacıyla Mixed Arbitral Tribunal kurulması kararı alındı ve bu Tribunal’ın nasıl çalışacağı da Section V, 92 – 98’inci maddeler ile düzenlendi.

Lozan’ın maddeleri son derece açıktır: Ermenilerin geri gelme ve mallarını geri istemeleri mümkündü. İşte Türkiye’nin, kelimenin gerçek anlamıyla hukuk cambazlığı bundan sonra başlayacaktı. Ne yapmak gerekir ki, Ermenilerin geri dönme ve mallarını geri istemelerinin önünde geçilebilsin? Lozan’ın hükümleri resmen çiğnenemeyeceğine göre, bu çerçeve içinde yollar bulunmalı ve Ermenilerin geri dönmeleri, mallarını istemeleri engellenmeliydi.

Bu konuda akla gelebilecek her husus Lozan’da ela alındı ve tartışıldı. Ermeniler üç türlü geri dönebilirlerdi. Birincisi, kendilerine tahsis edilen özel bir yere yerleştirilebilirlerdi. Bu konu Ermenilere bir “Ermeni Yurdu” yaratmak çerçevesinde tartışıldı ve Türkiye, ulusal güvenlik tezini kullanarak bunu katagorik olarak red etti ve talebini kabul ettirdi. İkincisi, her hangi özel bir yere değil, ama dağınık yerleşmek koşuluyla, gene topluca geri gelebilirlerdi. Türkiye, gene ulusal güvenlik gerekçesini göstererek, bu toplu dönüşlere de müsade etmeyeceğini söyledi. Fakat konu, birey olarak Ermenilerin geri dönüp dönemeyecekleri noktasına gelince, Türkiye’nin yapabileceği fazla bir şey yoktu. Çünkü, toplu olarak girmelerine izin vermeyeceği Ermeniler, diğer ülkelerin vatandaşları olacaklar

ve o ülkelerin vatandaşları olarak istedikleri zaman Türkiye'ye gelebileceklerdi. Bunu engellemek mümkün değildi. Nitekim Türkiye, önce direnmek istemiş ise de, sonra, bireysel bazda olmak koşuluyla geri dönmelere itiraz etmeyeceğini kabul etmek zorunda kalmıştı.[18]

Sonuçta oluşturulan Hukuk sistemi, bireysel bazda Ermenilerin geri dönmeleri ve malları üzerinde hak iddia etmelerine imkan tanıdı. Daha da kötüsü, Türkiye, Lozan'ın bu açık hükümlerine dayanarak kendi iç hukuk sistemini de değiştirmek zorundaydı ve öyle de yaptı. Yeni düzenlemelere göre, Lozan'ın yürürlüğe girdiği Ağustos 1924 tarihi itibarıyla, Ermeniler mallarının başlarında ise, malların kendilerine iade edileceği kabul edildi. Eğer mallarının başında değillerse, mallar Emval-i Metruke olarak muamele görecek, ve devlet tarafından, ama yine asıl sahipleri olan Ermeniler adına işletecekti.

Görüldüğü gibi, oluşan sistem, bir takım boşluklara, deliklere sahipti. Ve Ermenilerin geri dönmelerinin önü tamamiyle kapatılamamıştı. İşte Türkiye, tüm bir Cumhuriyet tarihi boyunca bu hakkı kullanılamaz hale getirmeye çalıştı. Birbiri ardı sıra çıkardığı onlarca decree ve kural ile Ermenilerin girmelerini zorlaştırmaya çalıştı. Deyim yerindeyse, Pasaport kanunu başta olmak üzere, elindeki bütün hukuki imkanları seferber ederek, Türkiye'nin etrafına bir duvar örmeye çalıştı. Bunda başarılı olamadığı durumlarda ise, kendi kanunlarını çiğnemekte hiç mahsur görmedi. Örneğin, 1924 yılında bazı Ermenilerin Türkiye'ye girmeyi başarmaları ve mallarını geri almak istemeleri, tam bir politik kriz haline dönüştü. Ermenilerin birey olarak girmelerini engelleyemeyen bakan hakkında soruşturma açıldı ve bazı görevliler istifa etmek zorunda kaldılar.[19] Sonuçta, hukuki yollardan ülkeye girmeyi başaran Ermeniler, deyim yerindeyse, "tekme tokat", hiç bir kanuni gerekçe göstermeden kovuldular.

Yukarda bahsettiğim, hukuk sistemi içinde mevcut (intrinsict?) gerilim budur. Ve Türkiye bugün hala bu gerilimi yaşamaktadır. Ermenilerin mallarını asla geri alamayacaklarını söyleyen bir hukuk kuralının yokluğu ve imkansızlığı ile Türkiye'nin, tek bir şey vermek istememesi arasındaki büyük gerilimdir bu… Ve bugün Türkiye'nin 1915'i inkar etmesinin

ana nedenlerinden birisi, eğer en önemlisi değilse burada yatmaktadır. Türkiye'nin saldırgan ve agrasif bir inkar politikası izlemesinin nedeni de budur. Elinde, hırsızlığının üstünü tümüyle örtebilecek ve haklı gösterebilecek tek bir hukuk kuralı mevcut değildir, saldırganlığından başka….

Dipnotlar

[1] BOA/MV, 198/163, 17 Mayıs 1331; Azmi Süslü, s. 133; Genelkurmay Cilt 1, s. 131; Genelkurmay belgesi tarih olarak 31 Mayıs veriyor.

[2] Genelkurmay, s. 132

[3] Talimatname için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 81, Aralık 1982, s.147-58; veya *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 139-42.

[4] a.g.e., s. 141

[5] 26 Eylül 1915 tarihli kanun için; *Takvim–i Vekayi,* tarih:14 Eylül 1331, no: 2303. 8 Kasım 1915 tarihli kararname için; *Takvim- Vekayi*, tarih: 28 Teşrinievvel 1331, no: 2343, aktaran Sâlahaddin Kardaş, *'Tehcir' ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 53.

[6] a.g.e., s. 27

[7] a.g.e., s. 60

[8] Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 1 Teşrinievvel-21 Kanunuevvel 1334, devre: III, içtima

senesi: 5, cilt 1, s. 114.

[9] Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt 1: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 573.

[10] A.g.e., s. 573.

[11] A.g.e., s. 574.

[12] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 14 Eylül 1922, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: III, s. 769.

[13] a.g.e.

[14] a.g.e., s. 769.

[15] Sâlahaddin Kardaş, *'Tehcir' ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 126.

[16] A.g.e., s. 127-28.

[17] http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne entered, January 11, 2012

[18] Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar–Belgeler,* a.g.e., İkinci Takım Cilt I, Kitap I. s. 157

[19] Konu hakkında T.B.M.Meclisi'nin gizli oturumlarında uzun tartışmalar yapılmıştır. Burada, 18 Şubat 1925 tarihli tartışmalar bir örnek olarak verilebilir. Bak, *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, a.g.e., Devre II, İçtime Senesi II, Cilt 4. s. 494–514.